

Aatteen lipusta hallitun kamppailun foorumiksi

Periaatteellinen puolueohjelma harjaannuttamisen ja poliittisen pätevyitymisen näyttämönä

EEVA AARNIO

ABSTRACT
The Party Manifesto as an Arena of Practising in and Maintaining Political Thinking

The role of the party manifesto has changed. When the concept of a manifesto is studied the interactivity of participants in the process of revising the content assumes a central position. Analysis of this interaction brings to light the new elements and goals of a manifesto. First, it seems that nowadays it is more important to participate in the writing process while remaining in the background, and to become familiar with the ideas and above all with different ways of thinking. As late as in the 1960's learning the text by heart was encouraged. Secondly, political questions have expanded and become complex. It seems that even the writers of a manifesto are obliged to become more familiar with what questions are important or will become topical in the future. Together they have to make choices between different questions and interpretations. Thirdly, in agreement with the increased number of political questions the process of revising a manifesto is the essential arena of practising and maintaining one's own political thinking. Everyday party action does not give room for this. The contributory factors to activating political thinking are profound questioning, listening to others and making one's own interpretations, joining them at the same time to the entirety of the principles of a party.

Puolueiden periaatteellisia ohjelmia on usein syytetty paperinmakuisuudesta ja ohjelmien kenttäkäsitteilykierroksia rituaalisuudesta ja seremoniallisuudesta. Ohjelmia kuitenkin kirjoitetaan, niitä uusitaan ja vakiintuneissa puolueissa aatetyöhön paneudutaan tasaisin väliajoin, ikään kuin kunkin vuosikymmenen projektina. Poliittiset sukupolvet työstävät omat projektinsa. Rituaaleja ja seremonioita pidetään puolueissa vieläpä tärkeinä. Puoluesihteerit myös haikailevat keskusteluja ja aikaa syventyä aatteellisiin kysymyksiin (esim. Astudio 17.11. 1997).

Vanhin, toistetuin ja vallitsevin näkökulma periaatteelliseen ohjelmaan on ymmärtää se suhteellisen yksikäsitteiseksi tavoite- ja keinokokeelmaksi. Tuolloin ohjelmatyöhön osallistuvat nimeävät niitä seikkoja, joita tekstin tulisi sisältää, ja lisäksi voidaan ottaa kantaa ohjelman ”käyttöön”. Sellaiset tutun-

olaiset lausumat kuin *periaatteet, päätöksenteon ja toiminnan perustuslaki, pohja käytännön toimille ja poliittisille tavoitteille, ihanteiden suuntaviivat, selkänöja* tai *toimintalinjat* juontuvat traditiosta, jossa ohjelman ajatellaan edeltävän toimintaa. Vaikka mainitut esimerkit ovat peräisin keskustan periaateohjelmatyötä koskevista kirjoituksista vuosilta 1981-1982 Suomenmaasta, tämän tyyppiset määritelmät ovat puolueille yhteisiä ja eri aikoina toistettuja. Tällaisissa käsitelyissä ohjelma on jo-takin yksiselitteisesti määriteltävää. Selvimmin tämä näkyy 1950-1960-luvuilla, kun ohjelmien katsottiin sisältävän *ratkaisuja, perusteluja, asiatietoja ja tehtäviä*. Periaatteellista ohjelmaa on pitkään arvioitu suhteessa poliittiseen toimintaan. Kun ohjelmatekstit eivät näyttäneet enää ohjaavan ”käytännön politiikkaa”, alkoi tuntua oikeutetulta kritisoida ohjelman mer-

kitystä.

Edellisen kaltaiset ohjelmamääritelmät ovat perustuneet ajatukseen yhteisesti havainnoitavasta todellisuudesta, samalla kun yksilöllisten ja vaihtoehtoisten tulkintojen mahdollisuudet on kiistetty. Ohjelma on esitelty yhteisenä päätöksenä, erilaisina kollektiivisesti hyväksyttävänä perusteina ja opeteltavana, levitettävänä, toteutettavana tekstinä. Tätä tekstikeskeistä tapaa ajatella ohjelma on arvosteltu ja kritiikkiin on puolueissa lähdetty vastamaan korostamalla ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon merkityksiä ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon ensisijaisesti vastaavien ja puoluejäsentien välisessä vuorovaikutuksessa. Kokouksen viimeisessä ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon projektissa vuonna 1993 ohjelma julistettiin *vain kommunikaatiivälineeksi*. Samoin periaattein voisi kirjoittaa erilaisia ohjelmaversioita ilmaisutyylillä muuntaen. (Pietikäinen *Nyky päivä* 15.6.1990, 9)

Puolueiden suunnalta lausutut ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon puolustavat kannanotot vaikuttavat puoluejohtamisen ja puolueiden tehtävien muutosten valossa loogisilta (ks. Pekonen 1997). Esimerkiksi puolueiden jäsenmäärien alkaessa laskea 1980-luvulla (Borg Sami 1997b, 39) näyttää siltä, että jäljelle jäänyttä jäsenistöä on kutsuttu entistä tiiviimpään ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon yhteistyöhön ja ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon prosessia on alettu korostaa puolueiden yhteisöllisyyden mittana. Tai edelleen, puolueiden yhtenä tehtävänä pidetään sitä, että ne nostavat tärkeinä pitämiään kysymyksiä poliittiseen keskusteluun ja tarjoavat ideologiaan kehystettyä tietoa ajankohtaisista yhteiskunnallisista asioista (ks. tehtävistä lisää Paloheimo & Wiberg 1997, 217-218). Jotta puolueet voisivat näin toimia, on niiden ensin tunnustettava, mitä tällaiset ajankohtaiset virtaukset ovat ja mitä uusia on tulossa. Suomessa puolueiden itsensä harjoittama jatkuva ja pitkäjänteinen tutki-

mustoiminta on vähäistä.¹ Ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon mahdollista muotoutua puolueen omaksi toimintafoorumiksi, jossa näistä kysymyksistä otetaan selkoa, keskustellaan ja jossa ne asetetaan jonkinlaiseen järjestykseen nimenomaan puolueiden ideologisessa kehityksessä.

Tämä artikkeli pyrkii selvittämään millaisia merkityksiä puolueissa käytävillä periaatteellisilla ohjelmakeskusteluilla voi olla. Millaisia koko puoluetta koskevia ja henkilökohtaisia tavoitteita periaatteellista ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon työstävään ydinryhmään kuuluvat henkilöt ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon prosessille asettavat? Mitä institutionaalisoituneen puolueiden jäsenistö toisaalta ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon saavuttaa ja toisaalta siltä odottaa? Aluksi esittelen ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon välisenä vuorovaikutuksena. Sitten tarkastelen periaatteellista ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon keskustelua yhteisöllisyyden idean kannalta. Kolmanneksi analysoin ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon yksilöllisiä, poliittisen toimijan pätevytyymiseen liittyviä näkökohtia.

Artikkelissa hyödynnettävä materiaali pohjautuu aineistoon, jota on kerätty periaatteellista ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon käsitteen ja aatteellisten ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon keskustelujen merkitystä selvittävää tutkimusta

² Artikkelin liittyy väitöskirjahankkeeseen, jossa tutkimusajanjakson muodostaa 1950-1990 -lukujen välinen aika. Tutkimuksen primäärisiä kohdepuolueita ovat Kansallinen Kokoomus ja Suomen Keskusta. Kokouksessa tutkimusjaksolla periaatteellinen ohjelma on hyväksytty vuosina 1957, 1970, 1981 ja 1993. Keskustassa vastaavasti ohjelmat on hyväksytty vuosina 1962, 1968, 1974, 1982 ja 1996. Nuorsuomalaiset hyväksyivät ensimmäisen periaatteellisen ohjelmansa vuoden 1994 itsenäisyyspäivänä. Kolmesta mahdollisesta "isosta" puolueesta Suomen Keskusta ja Kansallinen Kokoomus olivat soveliaimmat kohdepuolueet. Näiden puolueiden ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon on selviä henkilösidonnaisia aikakausia, joiden keulakuvat ja "filosofit" saattoi yhä tavoittaa.

³ Tutkimuksen lehtiaineisto koottiin poimimalla ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon koskevat artikkelit ajanjaksolta, jonka alkupuolelle sijoittuu ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon lähettäminen kenttäkäsittelyyn ja loppupuolelle ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon hyväksyminen. Tarkastelun ajanjaksoa säädeltiin artikkelien esiintymien mukaan. Primäärisistä kohdepuolueista kokoomuslaista ohjelmajohdon eli ohjelmajohdon koskeva aineisto on peräisin *Nyky päivästä*, *Uudesta Suomesta* sekä *Kanavasta* ja keskustan *Maakansasta*, *Suomenmaasta*, *Kalevasta* sekä *Politiikan Puntarista*.

¹ Puolueet saavat ajankohtaista tutkimustietoa Suomen Gallupin puolueiden yhteistutkimuksen kautta, tutkimuslaitoksilta, säätiöiltä ja esimerkiksi työmarkkinajärjestöiltä. Varsinaisia puolueiden omia tutkimuslaitoksia Suomessa ei ole. Systemaattiseen tutkimukseen, jonka tehtävänä olisi luoda keskustelupohjia tai keskustelualoitteita puoluejohtajien käyttöön, ei Suomessa panosteta. Pienessä maassa ollaan tässä suhteessa pitkälti henkilökohtaisten suhteiden varassa. (Ks. puolueiden oheisorganisaatioista Wiberg 1997)

varten². Aineiston keskeisimmät osat ovat lehdimateriaalit³ ja merkittäväksi arvioitujen ohjelmavaikuttajien haastattelut⁴. Tämän artikkelin rungon muodostavat huomiot keskustan ja kokoomuksen periaatetasoisista ohjelmatöistä.

Ohjelmafoorumilla näkemykset kulkevat kahteen suuntaan

Puoluejäsenistön on ohjelmallisissa keskusteluissa ajateltu lähinnä vastaanottavan informaatiota. Periaatteellista puolueohjelmaa on paljolti pidetty puoluejäsenistön kasvatuksen ja kommunikaation välineenä aina 1970-luvulle saakka (vrt. Rantala 1981, 24). 1950- ja 1960 -luvuilla ohjelmalliset keskustelut kentän kanssa käytiin pitkälti ohjelman hyväksymisen jälkeen, jolloin puolueen johtomiehet kiersivät kertomassa jäsenistölle vahvistetuista periaatteista ja tavoitteista. Vuonna 1955 Onni Rantala tiivistä kokoomuslaisen ohjelmankirjoittajan roolissa periaatteellisen ohjelman valistuksellisen tehtävän.

“Puolueen on levitettävä menneisyydestään, ideologiastaan ja politiikastaan riittävästi asiatietoja, ettei kuka tahansa vastaantulija pysty parissa minuutissa panemaan sen kannattajia pussiin. Puoluevaihtoon on lukuisissa tapauksissa syynä pelkkä tietämättömyys ja vastustajan suorittama hämäys. Siihen on taas valistustoiminta paras vastalääke. Puolueen poliittinen olemus ja sen ohjelman keskeiset periaatteet on pidettävä jatkuvasti esillä.” (*Nykypäivä* 1955, n:o 7, 4)

⁴ Haastateltuja merkittäviksi arvioituja ohjelmavaikuttajia oli yhteensä 20. Haastateltuja oli Suomen Keskustasta 9 henkilöä, Kansallisesta Kokoomuksesta 4 henkilöä (yksi kirjallisesti), Nuorsuomalaisesta Puolueesta 3 henkilöä, Suomen Sosialidemokraattisesta Puolueesta 2 henkilöä, Suomen Maaseudun Puolueesta 1 henkilö ja Liberaalisesta Kansanpuolueesta 1 henkilö. Yksi edellisistä oli ollut ohjelmallisessa vastuussa kahdessa eri puolueessa. Haastattelut toteutettiin 14.7.1994-15.6.1996 välisenä aikana. Haastattelukertoja oli yksi henkilöä kohti lukuun ottamatta kahta haastateltua, joista toista haastateltiin 4 ja toista 11 kertaa käynnissä olleen ohjelmatyön aikana. Valitut henkilöt olivat kaikki olleet puolueessaan ohjelmatyön avainhenkilöitä. He olivat usein johtaneet ohjelmaprosessia tai kantaneet luonnoksen kirjoitusvastuun.

Mitä ohjelman valistuksellisen tehtävän sijaan on tullut? Haastatellut ohjelmavaikuttajat kavahtivat käsitystä ylhäältä ohjaamisesta ja keskustelun yksisuuntaisuudesta. Ylhäältä ohjattiin ja viritettiin heidän mielestään keskustelua, jossa kannanotot hahmoteltiin. Kasvatus tarjoaisi puoluejäsenille pikemminkin ajattelun välineitä ja virikkeitä. Keskustalaisen ohjelmankirjoittajan mielestä “se ei ole kouluttamista uskolliseksi puoluejohdolle, vaan se on eräs tapa saada ajattelemaan syvältä asioita ja analysoimaan yhteiskuntaa”. 1980-luvulta alkaen ohjelmatyöt näyttävätkin käynnistyneen aikaan liittyvien keskeisten kysymysten pohdintoilla, jotka sitten suhteutetaan näkemyksiin puolueen menneisyydestä, nykyisyydestä ja tulevaisuudesta. Pohdintojen tarkoituksena on ollut kehittää välineitä “ympäröivän todellisuuden” parempaan hallintaan.

“... se on jo paljon jos sä pystyisit jollain tavalla saamaan ihmiset ajattelemaan, mikä on ne mahdolliset kehityssuunnat ja vaihtoehtoisuudet Euroopalle. Se on jo paljon, että pystytään näkemään se tai saadaan ihmiset ajattelemaan, että on kolme tasoa kansallisvaltio, maakunta, EU esim. tällainen. Tää on mun mielestä jo kova juttu ajaa tällainen logiikka lävitse.” (Kesk.)

Pohdintoissa kannustetaan irrottautumaan arkiajattelusta ja hahmottamaan kysymysten taustoja ja ratkaisujen perusteita. Keskustalainen haastateltu näki vuosia kestäneiden ohjelmakeskustelujen merkityksen siinä, että “puoluejäsenet joutuivat pysähtymään näiden kysymysten edessä, jotka eivät arkena tule esiin. ... tällaisena ajatteluun kannustavana ja aatteellisena syventämisprosessina niin se oli arvokas”. Pohdintojen ja keskustelujen toivottiin toisinaan johtavan ajattelun yhdenmukaistumiseen. Kysymyksessä ei olisi ulkoa opettelu vaan se, että ajatteluprosessin kautta päädyttäisiin ohjelmankirjoittajien tarjoamaan tulkinnaan.

“Itse asiassa oli suurempi osa sitä, että haluttiin vaikuttaa porukkaan silleen, et ne sisäistäis ne asiat. Ensin ne miettisi niitä ja sitten, että ne sisäistäis ja mieluummin yhdenmukaisella tavalla, kohtuullisen yhdenmukaisella tavalla.” (Kok.)

“... puolueella oli sinänsä fiksu ajatus, että

... puolueen henkilöstö, jota oli tietysti muuallakin kuin puolueoimistossa ... että ne ajetaan jollain lailla ikään kuin sisään tähän (ohjelmaan: EA), että ne tietävät joka ikinen iikka mistä on puhe.” (SDP)

Ohjelmakeskusteluja pidettiin lisäksi foorumina, jossa puoluejäsenistölle saattoi esitellä uuden “asian”. Se oli kysymys, josta keskustelemista oli lykätty tai jonka arvioitiin aktualisoituvan lähitulevaisuudessa. Alustavan esittelyn jälkeen kysymyksen käsittelyä voitiin jatkaa muilla foorumeilla. Ohjelmavaikuttaja totesikin, että “just tällaisten uusien ajatusten testaamiseksi pitää olla tämä kenttäkäsittelyprosessi”. Kun puoluejäsenistölle tarjottiin ohjelmaforumilla keskusteltavaksi ja omaksuttavaksi jokin kysymys, samalla sille tarjoutui mahdollisuus antaa siitä palautetta.

“... joskus aina viedään asioita puoluekokoukseen tietoisena siitä, että ne häviää, mutta se keskustelu on tarpeellinen ja vie asioita eteenpäin. Eli tämä ohjelmaryhmä tavallaan tietoisesti tekee tämän Rehnin Ollihan on vetänyt hyvinkin useita tällaisia teemoja keskustan sisällä. Vaikka on ymmärretty, että ne useinkin häviää, se on usein puolueen uudistumisen kannalta välttämätöntä.” (Kesk.)

Ohjelmaprosessi tuli hyväksytyksi uusien ideoiden lanseeraamisen ja testaamisen foorumina myös keskustan puoluekokouksessa tehdyssä kyselyssä.⁵ Neljä viidestä vastaajasta oli täysin tai jokseenkin samaa mieltä sen väitteen kanssa, että *keskusteluilla luonnoksesta on tarkoitus tutustuttaa kenttää uusiin asioihin*. Ohjelmallisen kysymyksen avulla saatettiin hakea jäsenistön näkemyksiä tiettyyn kysymykseen. Selville saatuun enemmistökantaan voitiin myöhemmin vedota toisessa yhteydessä tai sitä voitiin muokata ennen periaatteellisen kannan kirjaamista. Eräs ohjelmavaikuttaja toi myös kuvaavasti esille, että ohjelmatoimintaa johtavat henkilöt saattoivat ennalta varmistaa provosoivan keskustelupohjan avulla keskustelun virittymisen tai “särmättömällä” keskustelunpohjalla puolestaan kentän yksimielisyy-

den. Sekä kokouksessa että keskustassa ohjelmallisessa vastuussa ollut henkilö kuvasi keskustelupohjan laatuun liittyvän esimerkin.

“... sisäinen merkitys oli saada tukea päätöksenteolle. Tyypillistä esimerkiksi joku atomivoimakannanotto. Niin lähdetään katsomaan mitä (mieltä: EA) kenttäväki on, siihen voi tarvittaessa vedota. ... Sitten sitä muokataan näin ja puoluejohto tietysti yrittää ajaa sitä kautta yhtenäiseksi sitä jäsenmielipidettä. Sehän on kauhean riskaapeli asia, jos otetaan riskaapeli kysymys niin kuin nyt atomivoima selvästi saattaa olla, niin lähteä etsimään tätä näin. Se on ilman muuta selvää, että puoluejohto lähtee etsimään tällaisella alueella kentän yhtenäisyyttä, niin se vaiennetaan tietysti se kentän kannanotto. Se jätetään tarvittaessa pois tai se vesitetään. ... sisäisen päätöksenteon linjakkuuden etsiminen, siihen pyritään kaikilla ohjelmatasoilla, siis myöskin periaateohjelmatasoilla. Periaateohjelmaa uudistamaan niin pyritään katsomaan, mitkä on ne yhtenäiset yhteiset periaatteet. Tietyllä metatasolla se saavutetaan erittäin herkästi, mutta heti kun tulee niin kuin ristiriitaisia alueita, mistä esimerkiksi uskonto oli tyypillinen esimerkki molemmissa puolueissa (Kesk. ja Kok., EA), niin syntyi jo sitten konflikteja.”

On oleellista havaita, että esimerkiksi samaa sukupuolta olevien avioliitosta tai adoptio-oikeudesta on kokouksen, nuorsuomalaisten ja keskustan viimeisissä ohjelmatoimissa keskusteltu. Ajankohtainen kysymys voidaan myös pudottaa esityslistalta. Puoluesihteeri Perttulan johtamassa vuoden 1993 ohjelmatyössä ei käytetty mahdollisuutta kuulla keskustan kentän näkemyksiä Euroopan tulevaisuudesta ja esimerkiksi Emuun liittyvistä kysymyksistä. Ohjelmatekstiin olisi ollut yksinkertaista kirjoittaa jokin keskustelun käynnistävä särmä. Näin ei kuitenkaan tehty.

Nyt poliittinen tilanne on siten muuttunut, että keskustan johtohahmot peräänkuuluttavat laajalla rintamalla kansan Emu-kannan kuulemista (esim. Aho Helsingin Sanomat 15.11.1997, A2). Kyseisessä ohjelmatyössä kentän keskusteluherkkyyttä testattiin perinteisemmällä kaupunki-maaseutu -asetelmalla. Ohjelmaryhmän eräs jäsen vaati, että kun mainitaan maakunta, teemaa on peilattava aina myös

⁵ Suomen Keskustan puoluekokouksessa Kouvolassa 14.-16.6.1996 tehtiin puoluekokousedustajille ja vierailijoille suunnattu puolueohjelmatyötä koskeva kysely. Vastaajia oli yhteensä 225.

kaupunkinäkökulmasta. Ryhmä lähti luonnok-sellaan kokeiluun. Valittu esitystapa tyrmättiin kenttäkäsittelyssä. Luonnospalautteista näkyi, että luonnokseen valittu Helsinki-sana oli pro- vosoinut onnistuneesti keskustelemaan. Samal- la luonnokseen järjestettiin tieteen kohta, jolla kentän kannan huomioon ottaminen voitaisiin osoittaa. Ohjelmaryhmän vetäjä perusteli tee- mavalintaa aktivoivasta näkökulmasta.

“Sen vois sanoa tässä, et ihan tieteen tah- toenhan se kirjoitettiin noin. Et mä osasin sen arvioida kerta näitä pitää aina olla muu- tamia kysymyksiä, jotka on sellaisia, jotka nousevat, keskusteluttaa porukkaa. ... mä olen alusta lähtien tiennyt, että tässä tullaan näin kirjoittamaan, mutta tuo toivonu ehkä virittyneempää keskustelua ja ennen kaik- kea se, että kun aina sanotaan, että kenttää ei kuulla, niin tämän jälkeen mun on kyllä helppo sanoa, että kyllä kentän mielipiteet on tässä otettu huomioon aika vahvastikin.”

Perustelut jatkuivat puolueen kehittämis- ja jäsenistön valmentamisargumentein. Puhuja pohti, tehtiinkö oikein valittaessa juuri maa- seutu-kaupunki -teema keskustelun käynnistä- jäksi. Hän mielsi keskustelun vieneen ajatte- lua eteenpäin, vaikka ohjelmatekstiä muutet- tiin palautteiden suuntaiseksi.

“Se mikä mua on jälkeensä vaivannu on tämä, että jos mä olisin kirjoittanu siihen, tai siihen ois kirjoitettu, maaseutukohta pa- remmin, niin ... olisko käyny niin, että olis jostain muusta asiasta saatu paremmin kes- kustelua aikaseks. Ja tätä olen miettinyt, sillä toisaalta taas meidän porukan piti käydä tämä maaseutu-kaupunki -keskustelu jollain tavalla lävitse. Se on defensiivisempi keskustelu, mistä tää on sitten tullu. Mutta kuitenkin hyvä keskustelu var- masti käyty monessa paikassa. Ja kun siihen on yhdistetty tää kaupunki nyt, niin se antaa myös sellasta suuntaa ja toiseen tiettyä ulot- tuvuutta.”

Kriittisten ja kanta-aottavien luonnospalaut- teiden äärellä ohjelmatyön ydinryhmä voi olla tyytyväinen. Sellaisia palautteita kuten ”ei tul- lut esille mitään erityisiä kommentteja eikä eriäviä mielipiteitä”, ”osastomme hyväksyy periaateluonnoksen sellaisenaan”, ”periaate- luonnos on hyvä, eikä aiheuttanut kokoukses- sa enempää keskustelua” tai ”asiallinen ja hy-

väksyttävä” voi puolestaan pitää merkkeinä ohjelmaluonnoksen koskettamattomuudesta (Keskustan vuoden 1996 jäsenkysymykset). Ohjelmatyön ydinryhmän halusta kuulla puo- luejäsenistön näkemyksiä kertoo se, millaisia mahdollisuuksia lausuntokierroksen palauttei- den antoon tarjotaan. Millaisia tilaisuuksia oh- jelmatyön ympärille rakennetaan? Järjestetään- kö ohjelmanlaatijoiden ja jäsenistön välisiä keskustelutilaisuuksia? Millainen on lomake, jolla kirjallinen palaute annetaan? Annetaanko palautteelle itsenäinen arvo vai onko se osana muuta jäsenpostia? Millä tavoin palautteiden antamisen tärkeyttä argumentoidaan? Toisaal- ta, jos ohjelmalautteen tehtävä on, kuten eräs keskustalainen ohjelmavaikuttaja täh- densi, “osoittaa, että osuiko tää nyt siihen mihin ne tekijät halusi”, niin yhtäläisesti lyhyet kuin perustellut pitkät palautteet kertovat tekijöille vastaanottajien reaktioista.

On mielenkiintoista tarkkailla, mitkä arvi- oidaan seuraaviksi sellaisiksi “tulevaisuuden” kysymyksiksi, joista koko puolueen tasolla käytävä keskustelu nähdään välttämättömäksi. Voidaan myös pohtia perusteita – keskustan Emu-esimerkin mukaisesti – miksi jotakin ulospäin ilmeiseltä näyttävää kysymystä ei nosteta ohjelmakeskusteluun.

Jos “kiivaiden” ohjelmakeskustelujen jäl- keen päädyttiin vanhaan kantaan, tällä halut- tiin mahdollisesti korostaa ko. kantaa. Toisi- naan on huomiota herättävämpää pitäytyä van- hassa käsityksessä kuin vaihtaa uuteen varsin- kin, jos samasta kysymyksestä on muissa puo- lueissa keskusteltu samoihin aikoihin. Esimer- kiksi käyvät edelleen pohdinnat *perheen* kä- sitteestä. Haastateltu näki syyt kallistua va- kiintuneelle kannalle siten, että “kerta kaikkiaan päädytään yhteisen pohdiskelun kautta siihen, että ei ole mitään järkeä tai mitään kunnon perustelua muuttaa tiettyä kantaa. Mutta joskus, kyllä se monta kertaa johtuu siitä, että kentän kanta on niin tiukka”. Kannanoton jälkimmäinen osa heijastaa puhujan käsitystä ohjelmajohdon epäonnistu- misesta kannan muutosyrityksessä. Ennen kuin ohjelman laatijat pyörittävät ehdotuksensa on puolueessa parhaimmillaan käyty kuitenkin keskustelu, jossa vaatimukset kannan muutta- miseksi tai sen säilyttämisen tueksi on argu- mentoitu – mikä hyvinkin saatettiin asettaa

koko “provokaation” päämääräksi.

Ohjelmallisia keskusteluja ei nähty pelkään yksisuuntaisina, vaan niin haastatteluisa, puoluejäsenistön kyselyssä kuin lehtiaineistossakin korostettiin kanavan kaksisuuntaisuutta. Ohjelmankirjoittajat pitivät periaatetasoisen ohjelmakeskustelun yhtenä keskeisenä tavoitteena mahdollisuutta muodostaa käsitys puoluejäsenistön parissa vallitsevista ajattelutavoista, kysymysten tärkeysjärjestyksistä ja huolenaiheista. Keskustelun toivottiin nostavan esiin myös uusia ideoita. Nämä tavoitteet eivät ole yllättäviä, kun otetaan huomioon, että 1970-luvulta yhteydenpito jäsenistöön on puolueissa ollut enimmäkseen välillistä ja yhden-suuntaista (vrt. Rantala 1981, 63). Poliitiikan sektorikohtaisen ajattelutavan mukaan oli selvää, mitä periaatteellisen ohjelman tuli sisältää. Poliittisen toimintatilan laajenemisen myötä alkoi ohjelmapohjalla olla lukuisia vaihtoehtoja (vrt. Pekonen 1997, 9). Ohjelmallisissa keskusteluissa näitä erilaisia vaihtoehtoja voidaan arvioida.

Ohjelmatyö nähtiin – myös laimean osallistumisen valossa – käyttökelpoisena monenvälisen vuorovaikutuksen foorumina. Se oli pitkälti ainoa kanava puolueväen ja puoluejohdon välisille, puolesta-vastaan -kannanottoja syvemmille keskusteluille. Ainutkertaisuutta ei lehtiaineistoissa luultavasti mainittu, koska näin olisi rivijäsenten äänen heikkoa kuuluvuutta puolue toiminnan muissa tilanteissa korostettu. Keskustalainen ohjelmankirjoittaja totesi ohjelmatyön vuorovaikutuksen erityisyyden.

“Sillä kyllähän on niin, että kun puolueen jäsenistö ja järjestöväki elää hajallaan ympäri maata erilaisissa olosuhteissa, niin ja puuttuu tällainen jatkuva vuorovaikutus, niin ohjelmaprosessissa sitten ikään kuin testataan se, että ollaanko samalla aaltopituudella ja ollaanko samaa mieltä ja mistä ollaan samaa mieltä.”

Kokoomuksen vuoden 1993 ohjelmatyön yhteydessä jäsenistölle suunnattujen kyselyjen avulla mainittiinkin kerättävään tietoa siitä “mitkä kysymykset kiinnostavat, ovatko harakitut painotukset oikeansuuntaisia ja miten puolueen jäsenistö periaatteelliset kysymykset näkee” (Suksi *Nykypäivä* 17.5.1991, 17). Kes-

kustalainen ohjelmavaikuttaja kuvasi ohjelmakeskustelujen palautteen samansuuntaisesti.

“Ja sitten toisaalta meille tulee sen ohjelman virittämänä tiettyjä ihan konkreettisia, selkeitä tavoitteita mitä ihmiset haluaa, joka sekin on meille viesti, palaute siitä. Sekin on tärkeä huomata, että millaiset asiat ihmisiä nyt askarruttaa ja se kertoo siitä myös, että mikä siellä kentällä on ajattelutapa tänä päivänä.”

Palaute kertoi ajattelun konkretiatoista. Se kertoi ohjelmajohdolle sen omasta herkkyydestä ja valppaudesta riippuen, miten “asiantilaja” tulisi kentällä esitellä varsinkin, jos niiden haluttiin herättävän keskustelua tai tulevan hyväksytyiksi. Ohjelmavaikuttaja kuvasi ennen luonnoksen kenttäkäsittelyä käytyjen keskustelujen vaikutusta. Keskustelut koskivat *tieto-yhteiskuntaa*, joka oli ohjelmaryhmässä valittu yhdeksi ohjelmatyön keskeisimmäksi ja kokonaisiksi käsitteeksi. Hän sanoi ymmärtäneensä keskustelujen perusteella kuinka tärkeää oli antaa lukijoiden liittää uusi “asiantila” aiempiin käsityksiin puolueessa vakiintuneen sisällön saaneiden käsitteiden avulla. Hän korosti lisäksi havahtuneensa näkökulmien lukuisuuteen ja esimerkiksi käsitteen tulkintaan liittyviin eroihin. (Vrt. Farr 1989)

Vaikka ohjelmatyön vetäjä tiesi odottaa ajattelutapojen eroja, vasta keskustelut eri tilaisuuksissa auttoivat häntä ymmärtämään millaisin keinoin “kenttää” voitiin ohjelmakeskustelussa valmistella: esimerkiksi hyväksymään uusia näkemyksiä. Monet ajattelivatkin, että jos jäsenistö hahmottaisi ohjelmallisen kokonaisuuden paremmin, se olisi joustavampi ja reagoisi nopeammin puolueen uudistustarpeiden edessä.

“Ohjelmatyöllä kaiken kaikkiaan on todella suuri merkitys kuitenkin tällaisena kasvattavana. Ja kun mä ajattelen sitä muutosta missä ollaan nyt, niin saada ihmiset pohtimaan tätä muutosta. Se tarkoittaa sitä, että vääjäämättä tietyt ratkaisut, jotka tulee niin niihin ollaan henkisesti valmentauduttu ja valmistauduttu.”

Ohjelmatyöhön kiinteästi osallistunut sosiaalidemokraatti vertasi puolueosastossaan ja periaateohjelmatoimikunnassa käytyjä keskusteluja kuvaavasti. Puolueosastossa ohjelmateksti

suhteutettiin osallistujien arkiseen elämäntilanteeseen ja ohjelman toivottiin vastaavan näin esiin tuleviin ongelmiin. Ohjelmatoimikunnassa puolestaan asiantuntijoiden avustuksella pyrittiin hahmottamaan laajoja kokonaisuuksia ja kysymysten välisiä suhteita. Teemoja mietittiin usein puolueen ylimmän päätöksenteon kannalta. Molemmilla tasoilla työskennellyt henkilö ymmärsi ohjelmaprosessin jälkeen paremmin, miksi tietyt ohjelmakohdat tulivat eri keskusteluissa vaihtelevasti tulkituiksi ja miksi ohjelmateksti herätti erilaisia kysymyksiä hierarkian eri tasoilla.

“... siellä periaateohjelmatoimikunnassa tietysti keskustelu oli paljon oppineempaa. Oli näitä eri alojen tiedemiehiä ja silleen, jotka keskusteli ihan toisella tasolla, että ei sillä meidän puolueosaston keskustelun kanssa ollut kauhean paljon tekemistä tasollisesti. Toisaalta mä en välttämättä sanoisi, että se puolueosaston keskustelu sen huonompaa oli, erilaista. Koska siellä ne ihmiset oli niin vahvasti ankkuroitunut siihen arkipäiväänsä ja siihen asuinalueensa todellisuuteensa, ne katsoi sitä ideologiaa sieltä näkövinkkelistä ja musta se oli aika hyvä näkövinkkeli, koska ihmisillehän sitä ohjelmaa piti tehdä. ... mä joskus vitsailinkin, ainakin kotona, että kun ne olisivat antaneet sen ohjelman mulle, niin olisin kirjoittanut siitä sellaisen, että joku viitsisi vielä lukea sen.”

Ajattelutapojen ymmärtämisen lisäksi ohjelmatyöllä katsottiin olevan merkitystä ideoiden keräämisessä “kentältä”. Ideaa ei välttämättä jalostettu valmiiksi meneillään olevassa ohjelmatyössä, vaan ohjelmakeskusteluissa esille nousseita löydöksiä voitiin käyttää hyväksi muissa yhteyksissä tai vastaisissa ohjelmissa. Ideoiden lisäksi saatettiin etsiä puoluejäsenistön puheessa kulkevia puolueen kielelliseen traditioon istuvia käsitteitä ja iskulauseita (vrt. Pocock 1987). Suomen Maaseudun Puolueen ohjelmaveteraani tiivistä ohjelmakeskustelujen merkityksen seuraavasti.

“Luovuus syntyy kosketuksesta. ... Ja se ei ole mitään muuta kuin et pitää arvostaa ihmisiä. Kun sinä menet kentälle ja keskustele, siellä on sata ajatusta, kaks kultajyvää, kun vaan hoksaa. Sul täytyy olla

poliittista vaistoa nähdä ne kultajyvät. Sieltä ideat tulevat.”

Käsitys ohjelmatyön monenvälisyydestä oli keskustan vuoden 1996 puoluekokouksessa tehdyn kyselyn perusteella vahva. Peräti 85 prosenttia vastaajista uskoi *ohjelmatyön olevan puoluejohdon väline kerätä tietoa kenttää askarruttavista asioista*. Esille tulleiden seikkojen ei uskottu näkyvän välttämättä työstettävässä luonnoksessa, vaan niiden merkitys nähtiin laajempänä. Kolme neljästä vastaajasta pitikin ohjelmaluonnoksesta käytyjä keskusteluja tärkeämpinä kuin valmista ohjelmaa. Tämä on ymmärrettävää, sillä ohjelmalliset keskustelut antavat mahdollisuuden käsitellä eri kysymysten välisiä suhteita ja lukuisia sellaisia seikkoja, joita ei ohjelmatekstiin kirjata. Tällainen kertoo poliittisten kysymysten laajentuneesta sovellusalueesta.

Yhteisöllisyyden idea

“Kollektiivinen tietoisuus – se on ohjelmatyön yksi keskeisimpiä tavoitteita. Saada aikaan kollektiivinen tietoisuus niistä tavoitteista, mitkä siinä liikkeessä on. Yksi ongelma on, että jos puhutaan tästä just tästä kollektiivisesta tietoisuudesta niin, siihen ei kiinnitetä riittävästi huomiota, että ei olekaan just sellaisia yhteisiä tavoitteita, ... tullaan juuri siihen, että ainoat tekijät, jotka voi yhdistää, on tällaiset kovat ohjelmalliset aatteelliset tavoitteet ja siinä on just se kollektiivinen tietoisuus, että me ollaan, me haetaan tätä ja tätä asiaa ja ollaan vahvoja tästä syystä. ... se (ohjelma: EA) on tämän ajan tulkinta, keskustelun virittäjä, joka johtaa puolueessa kollektiiviseen tietoisuuteen.” (Kesk.)

Puolueohjelman on mainittu selventävän ja luovan yhteisön itsetuntoa (Pekonen 1991, 99). Ohjelmakeskustelut ja ohjelmatyön julkisuus näyttävät ylläpitävän ja vahvistavan puolueyhteisön ideaa. Olavi Borg (1995, 5) onkin ohjelman symbolisuuteen liittyen muistuttanut Engelsin määritelleen puolueen uuden ohjelman julkiseksi lipuksi, jonka mukaan ulkomaailma puoluetta arvostelee. Ohjelmatekstit eivät enää kulu puoluejäsenistön käsissä, joten yhteisöllisyyden ideaa on alettu korostaa ja vahvistaa ohjelmatyön aikana.

Esimerkiksi keskustan vuoden 1982 ohjelmalyöy yhteydessä puoluesihteerii Seppo Kääriäinen kirjoitti ja puhui useissa yhteyksissä projektin merkityksestä puolueen yhtenäisyydelle. Hän mainitsi puolueen asiapohjaisen yhtenäisyyden vahvistamisen olleen periaateohjelman laatimisen keskeisimpiä tarkoituksia (*Suomenmaa* 6.3.1982, 5). Ohjelmalyöy nähtiin tarjonnan myös materiaalisen perustan yhteydelle. ”Periaateohjelma ja sen käsittely on antanut asiallista ja todellista pohjaa keskustapuolueen yhtenäisyydelle” (Kempainen, Kääriäisen haastattelu, *Suomenmaa* 21.5.1982, 10).

Prosessin lopulla Kääriäinen korosti aatteellisen keskustelun ainutlaatuista luonnetta (vrt. Pekonen 1991) kirjoittaessaan, että ”puoluekokousedustajalla ja yleensä Keskustapuolueen jäsenellä on vankat tunnesiteet puolueeseen. Aatteen asia koetaan ylimmäksi, ja se luo katkeamattomia siteitä ja lujaa uskollisuutta puoluetta kohtaan” (*Suomenmaa* 25.6.1982, 5). Tärkeimmäksi puoluetta yhdistäväksi ja henkilön puolueeseen samastumista helpottavaksi tekijäksi on viimeaikaisissa ohjelmatöissä (esim. Kesk. v. 1982, SDP v. 1987, Kok. v. 1993) nostettu ”yhdessä tekemisen, keskustelun ja sopimisen” -idea. Yhteisöllisyyden tunne konkretisoituu ”yhdessä tekemisen” -ideassa (ks. Pekonen 1995, 28). Samalla siinä implisiittisesti kritisoidaan ohjelmalyöy aiempia toteutuksia, joissa keskusteluyhteys on tarkoittanut luonnospalautteiden keräämistä ja kvantitatiivista lähestymistapaa⁶.

”Ohjelman teon tavoitteena on se, että syntävä ohjelmapaperi on sama kuin keskustaväen yhdessä sopimat periaatteet keskustapuolueen toiminnalle. Me emme saa suostua siihen, että periaateohjelma olisi Helsingin kamareissa valmiiksi mietitty ja että se vain postitetaan alaspäin puolueen kentälle ikään kuin vain hyväksyttäväksi. Tavoitteena tulee olla se, että puolueen

periaatteista viriää rakentavassa hengessä vilkas keskustelu, jonka keskustelun tuloksena vähitellen muotoutuu keskustapuolueen periaateohjelma.” (Kääriäinen *Suomenmaa* 16.6.1981, 5)

Kansallisen Kokoomuksen ohjelmajohtomullisti ohjelmalyöy käsitteen myös keskusteluaspektin välityksellä viimeisessä, vuoden 1993 periaateohjelmalyöyssä. Ohjelmalyöy päätarkoitukseksi ja kantavaksi periaatteeksi asetettiin laajojen keskustelujen viriäminen. Ohjelmalyöyötä vetäneen puolueen varapuheenjohtaja Sirpa Pietikäisen sanoman tavoite ei poikennut keskustalaisen kollegansa vastaavasta. Pietikäinen sisällytti siihen lisäksi omaa poliittista uraansa koskevan tavoitteen, jota jäsenellään tuonnempana.

Jäsenistöllä täytyy olla tunne, että kanava on auki, kuten eräs ohjelmavaikuttaja korosti, koska siten jäsenellä on mahdollisuus ”tunnustautua” olevansa puolueen ideologisen kehysten sisäpuolella. Toinen vaikuttaja puhui seremoniallisuuden sitouttavasta merkityksestä.

”Minusta se seremoniallisuus. Tulee nämä järjestökierrokset läpi ja sitten vielä puoluekokous. Se keskustelu on tätä sitouttamista ... ei lehtiinkään kirjoittaminen auta, vaikka olisi kuinka hyvä juttu tällai poeettiselta ja kaikelta tavalta, niin jos se ei leviä, niin sehän jää suutariksi. Se ei auta yhtään sitä. Tää (kenttäkäsittely: EA) on niin kuin tapa sitouttaa .” (Kesk.)

Ideologian tärkeimmäksi tehtäväksi onkin katsottu yhä voimistuvammin organisaation identiteetin säilyttäminen kannattajien mielissä (Pekonen 1997, 28; ks. myös Borg 1995, 5). Siten yhteisöllisyyden vahvistamisen kannalta on oleellista, että ohjelmalyöyötä tehdään avoimella foorumilla. Itse idea avoimesta vuoro vaikutuskanavasta on tärkeä. Se ei ollut riippuvainen osallistujamäärästä, vaikka luonnoslausuntojen määrää lehdissä yleensä arvioidaankin.

Yhteistyöfoorumin ideaa pidettiin myös ko-

⁶ Jouni Mutanen on *Politiikan Puntarissa* määritellyt kvantitatiivisen lähestymistavan kuvaavasti: ”Olin uskonut utopiaan, itsepetosta kaihtavaan puolueyhteisöön. Sittemmin ymmärsin Puolueen periaateohjelman jatkokäsittelyn ehdot: lausunnoista tilastot – tilastoista periaateohjelma.” (3/1982, 20).

⁷ Kansallisen Kokoomuksen puoluekokouksessa Vaasassa 9.-11.6.1995 tehdyt 20 haastattelua. Haastatellut 9 naista olivat iältään 18-64 -vuotiaita, 11 miestä 24-66 -vuotiaita.

koomuksen puoluekokouksessa toteutetuissa haastatteluissa yksimielisesti tärkeänä.⁷ Vuoden 1995 puoluekokoukseen osallistunut henkilö totesi haastatteluissa eri muodoissa toistuneen käsityksen ohjelmatyön portaittaisesta toteutuksesta: “se on demokraattisin tapa tuoda asioita esille ja valmistella”. Puoluekokouksessa haastatellut hyväksyivät ohjelmatyön edustuksellisuuden ja näkivät sen lähes välttämättömyytenä ohjelmatyön järjestyksen vuoksi. Useat haastatelluista luottivat vuorovaikutuksen kaksisuuntaisuuteen. Toiset näkivät puolueväen aktiivisena impulssien antajana, toiset luonnoksen muokkaajana. Ohjelmatyön katsottiin molemmissa tapauksissa tarvitsevan “ammattilaisensa”, joilla on kyky sijoittaa kysymykset poliittisten kysymysten laajaan kokonaisuuteen ja esittää nämä seikat puolueessa tunnistettavalla “kielellä”.

“... kyllä siinä mahdollisuus on ... mut tietysti se on loogistakin, et sen joku tekee niitten kentältä suullisesti tai kirjallisesti tulleitten toiveitten perusteella. Et en mä nää, et semmoinen ku tekee jotain muutakin siviilityötä, niin ei silt voida edellyttääkään, et se pystyy sen kokonaisuuden näkemään.” (Kok. puoluekokoushaastattelu, mies 37 v.)

“Jostainhan sen täytyy lähteä liikkeelle, koska eihän se muuten synny. Ei se oikein sillä tavalla, että lähettäkää tänne ajatuksia, kokoamme niistä sitten jonkun näköisen. Ehkä se on helpompi lähteä liikkeelle niin päin, et on olemassa teksti, jota sitten muutetaan.” (Kok. puoluekokoushaastattelu, nainen 33 v.)

Ohjelmavaikuttajat näkivät puolueen “kielen” merkittävänä tekijänä yhteisöllisyyden tunteen synnyssä ja vahvistamisessa. He edellyttivät, että luonnoksen laatija hallitsee puolueen retorisen perinteen ja kunnioittaa tätä perinnettä. “Musta sanavalinnat ovat merkitysiltojen rakentamisia. Vanha merkitys täytyy voida siirtää uudeksi niin, että se luo sen ymmärrettävyyden, ja jotain turvallisuutta ja toisaalta kuitenkin se selvästi menee eteenpäin”, kuten eräs ohjelmankirjoittaja korosti. Luonnostekstissä ja ohjelmakeskustelussa käytetään tuolloin käsitteitä, jotka ilmaisevat lukijoille

tai keskustelijoille, että kysymys on omaksi tunnistettavan yhteisön projektista.

“... tämmösen puolueen perinteissä syntyy tietynlainen kielenkäyttö, josta jäsenistö tunnistaa, että tämä on meidän porukkaa. Ja siinä näillä sanoille on tullut tietty merkityssisältö ja sen takia ei tarvitse pitkästi selittää, kun sanoo ihmisyyssate tai ihmisyyys niin se ymmärretään.” (Kesk.)

Yhteisöllä tässä tarkoitetaan sellaista kommunikaatioyhteyttä, jossa toimijoiden mieltään ymmärtävän toinen toistaan tiettyjen kielellisten sitoumuksien ymmärtämisen vuoksi (ks. lisää Aarnio 1997). Yhteisö on idea tietystä kielellisistä premisseistä niin, että nykyiset sitoumukset sisältävät merkityssiltoja johonkin aiemmin hyväksytyyn. Käytännössä tämä näkyy niin, että esimerkiksi puolueen vakiintuneet käsitteet ovat vain vaillinaisesti ymmärrettävissä, jos käsitteen käytön historiasta ko. puolueessa ei olla selvillä. Haastatellun mielestä ohjelma täytyykin saada jollakin tavoin tarttumaan “siihen ajatusperinteeseen, kieleen, tapaan puhua niistä asioista. Ja sitä on kyllä kauhean vaikeata sellasen, joka on ulkopuolella, tehdä. Et sen täytyy tavallaan niinku tulla sisäpuolelta.” Taitava kirjoittaja lähestyy ja suostuttelee lukijaa vakiintuneen käsitteistön avulla herävin mielikuvin.

Tunnekosketus saadaan aikaan sellaisten avainkäsitteiden avulla, jotka laukaisevat käsityksen siitä, että ohjelma sisältää jotakin omaa, puolueen identiteetin kannalta pysyvää. Ohjelmallinen tulevaisuuteen kurkottava elementti tulee mukaan siten, että valittu käsite sisältää jonkin uuden aspektin ponnistaen kuitenkin vakiintuneen sisällön saaneesta perustasta. Keskustalainen kirjoittaja kuvasi tilannetta yksinkertaisella esimerkillä, “multa on peräisin sellainen ylisukupolvisen tasapainotalouden käsite. Mennään eteenpäin, mutta toisaalta sukulaisuus.” Sukulaisuudella voidaan tarkoittaa tässä kahta aspektia. Yhtäältä sillä voidaan viitata *tasapainotalouden* ja *ylisukupolvisen tasapaino talouden* käsitteiden keskinäiseen jatkumosuhteeseen. Toisaalta se voi viitata henkilöiden sukulaisuuteen perustuvaan jatkumoon keskustalle erittäin keskeisen *sukupolven* käsitteen kautta.

Enää pelkästään konkreettinen ohjelmateksti

ei toimi yhteisöllisyyden tunteen laukaisijana. Näyttääkin siltä, että ohjelmatyöstä on tullut areena, jossa puheilla, kirjoituksilla, seremonioilla, rituaaleilla ja monenvälisillä keskusteluilla vahvistetaan ja luodaan puolueen olemassaolon oikeutta.

Ohjelmatyö poliittisen uran rakentamisvälineenä

Urallaan etenemään pyrkivä henkilö hakee tehtäviä ja asemia, jotka vahvistavat käsitystä hänen poliittisesta pätevyydestään (ks. Kanerva 1997). Millaiseksi poliittisen uran rakentamisen ainespuuksi ohjelmatoiminta ja aatteelliset keskustelut arvostetaan? Erään ohjelmavaikuttajan mielestä ohjelmatyö saa juuri sen verran huomiota kuin ohjelmatyön johtaja sille arvostusta ja julkisuutta. Ohjelmatyölle kulloinkin annettava huomio on puolestaan riippuvainen useasta ohjelmatyötä käynnistävästä seikasta. Liittykö ohjelman uusiminen puolueen sisäiseen kriisiin? Onko puolueen johdon muutos käynnistänyt ohjelman uudistamisen? Haluaako joku haastaa valitsemia ohjelmallisia näkemyksiä? Keskeistä näyttää olevan se, mitä tavoitteita ohjelmatyön vetäjä sille asettaa. Ohjelmaprojekteissa 1960-luvun lopulta alkaen profiloitunut henkilö pohti osallistumismotiiveja.

“Sehän on selvää, että yleensä niiku pääsee myönteisesti esille puolueessa olemalla mukana ohjelmatoiminnassa ja aatteellisessa keskustelussa, ja moni on siinä mukana tästä syystä. Se on heille ehkä tällänen oman uran rakentamisen väline, että monet ajattelevat, että puolueen korkeimmille johtopaikoille ei voi tulla, ellei ole syventynyt aatteellisiin kysymyksiin ja ohjelmatyöhön. Ja siksi monet, jotka rakentavat uraa, hakeutuvat näihin töihin. Mutta kaikilla ei ehkä sitten ole aivan sellasta syvällistä vakaumusta ja innostusta siihen työhön, jota tarvitaan. ... Siis se usein on niin, että henkilö, joka esimerkiksi paneutuu ohjelmatyöhön, niin hän sitten pyrkii sillä myöskin saamaan luottamusta itseään kohtaan ja pyrkii urallaan eteenpäin.” (Kesk.)

Puhuja kuvasi asetelman, joka muidenkin haastattelujen valossa näytti olevan oleellista puolueohjelmaprosessille. Ohjelmatyön vetäjä

voi “esikuntineen” esitellä linjauksiaan laajalaisemmin, perusteellisemmin ja pitempikestoisemmin kuin oikeastaan millään muulla puolueen sisäisellä foorumilla. Asetelman toinen puoli muotoutui siitä, että ensinnäkin ohjelmatyö tuo puolueeseen “liikettä” ja “eloa”. Toiseksi puolueessa voidaan hyödyntää käytyjä keskusteluja ja parantunutta kentän tunteesta ohjelmatyötä laajemmilla foorumeilla. Edelleen, mitä laajemman huomion ja kosketavuuden ohjelmatyö jäsenistön keskuudessa saa aikaan, sitä todennäköisemmin jäsenistö noteeraa ohjelmatyön ja sitoutuu sen kautta puolueeseen.

Ohjelmatyössä pätevytyminen on ohjelmavaikuttajille kahdentasoinen osallistumismotiivi. Pääsääntöisesti ohjelmavaikuttajat arvioivat itse pätevytyneensä prosessin kuluessa. Osa arvioi lisäksi voineensa vaikuttaa toisten osallistujien näkemyksiin, sillä ohjelmatyöhön kiinteästi osallistuneet eivät suinkaan aina pyrkineet edistämään omaa puolueuraansa. He saattoivat hakea henkilöä, jonka välityksellä he saisivat näkemyksiään esiin, kuten seuraavassa keskustalainen ohjelmavaikuttaja mainitsee puolueensa 1970-luvun tilanteeseen viitaten.

“Ihmiset eivät lähde – varsinkin kun ne samat ihmiset ovat sanomalehtien tai tutkimuksien tai jonkun tällaisen kanssa tekemisissä, kun on muitakin väyliä – niin eivät-hän ne lähde uhraamaan aikaa ja ajatuksia, ellei siinä ole riittävää uskoa, että tässä joukossa on yksi tai useampia tulevaisuuden poliitikkoja, joiden kautta tämä asia menee eteenpäin. Ohjelmaprosessikin on paljolti sitä, että se on tällainen ryhmäopiskelumuo- to, sosiaalinen yhteenhitauminen ja ihan ymmärryksen paraneminen Gadamerin horisontti-idean mukaan. ... Väyrynen oli se, josta saattoi jotain toivoa. Se oli se henkilö, jonka tueksi niitä tehtiin, koska nähtiin, että se oli paras nimi, mitä silloin oli.”

Näin muut osallistujat tutustuivat eteenpäin pyrkivän henkilön linjauksiin sekä näkemyksiin ja täydensivät niitä. Todennäköisesti tämäntyyppinen ajatus oli ohjelmatyössä kolme vuosikymmentä taustalla vaikuttaneen mielessä hänen todetessaan, että “minusta ei pitäisi mennä kenenkään eteenpäin ministeritasolle, ellei se ole käynyt tätä ohjelmaprosessia”. Ete-

nijän näkemysten katsottiin toisinaan suoraanaisesti muotoutuneen ohjelmatyössä toisten osallistujien avulla. Kokoomuslainen 1970-1980 -lukujen ohjelmaryhmäläinen kuvaili etenijän pätevöittämistä.

“Ei politiikassa oikeastaan koskaan ole niin, että jos on tietyllä tasolla hierarkiassa, ja sitten siellä alemmalla tasolla tehdään paperi, että se vaikuttaisi siihen ylempään tasoon. Eli ihmiset pitää ohjelmoida ennen kuin he menevät sille tasolle. Ja se oli tässä osin ajatus, että varmaan tästä porukasta joku sitten joskus tekee myös päätöksiä ja se on sitten hyvä, että osaa nää hommat.”

Keskustan puoluekokouksessa toteutetun kyselyn mukaan lähes yhdeksän kymmenestä vastaajasta piti tärkeänä, että puoluejohto oli joskus osallistunut periaateohjelmatyöhön. Kokoomuksen puoluekokouksessa haastateltu henkilö lausui tämän kannatusta saaneen ajatuksen ohjelmatyöstä poliittisen uran vaiheena siten, että “ne jotka haluavat tänä päivänä johdopaikoille, ne haluaa sinne ohjelmatyöhönkin. Mun mielestä ne jotka pyrkii eteenpäin, niiden täytyy jollakin lailla näyttää, että on mustakin johonkin” (Nainen 32 v.). Haastatellun lausunnossa ohjelmatyö näyttäytyi poliittisella urallaan eteenpäin pyrkivän henkilön “kisällityönä” (vrt. Borg Sami 1997a). Ohjelmatyöhön kor-kealla tasolla osallistuminen ja poliittisella uralla eteneminen liittyvät monien ajatuksissa yhteen. Ohjelmatyöhön osallistuneet henkilöt tuovat peittelemättömästi esille ohjelmatyön arvon.

“... se hyöty on niin monenlainen. Se on tekijöilleen erittäin hyödyllistä. Ja panepa merkille, että keskustankin piirissä ne, jotka ovat olleet vastuussa näistä asioista, ovat nousseet myös poliittisesti hyvin tärkeisiin tehtäviin. Niin kuin Virolainen on ja Väyrynen – no minua ei voi niin pitää – mutta, että ainakin nämä kaksi tyyppiä. On niitä muitakin.” (Kesk.)

Päätelmät politiikan henkilöitymisestä löytävät ilmenemismuotonsa myös ohjelmatyön yhteydestä. Jotta jäsenistöä saadaan mukaan keskusteluun, ohjelmatyön vetäjän on “esikuntineen” jalkauduttava kentälle keskustelemaan, selittämään, tulkitsemaan ja luomaan henkeä melko kuivaksi miellettyyn ohjelmanumeroon. Rivijäsen muistaa keskustelut puolueen joh-

toon kuuluvien henkilöiden kanssa. Asioiden henkilöiminen auttaa inhimillistämään ja jäsentämään vaikealta tuntuva kokonaisuutta. Henkilökohtainen yhteys jäsenistöön antaa puolestaan ohjelmajohdolle mahdollisuuden myös imagotyöhön. Kokoomuksen puoluekokouksessa haastatellut henkilöt näkivät ohjelmatyön ohjelmatekstin tuottamista laajemmassa merkityksessä ja sitoutuivat ohjelmatyöhön, kun heillä oli ollut henkilökohtaisia kontakteja ohjelmajohdon kanssa.

“Oikeestaan siihen (ohjelmatyöhön: EA) on päässy mukaan. Siihen on päässy sillä lailla mukaan, että kun sitä puolueohjelmaa tehtiin ... paikkakunnittain kävivät siellä kyselyssä. Jokainen sai vaikuttaa näihin kysymyksiin ainakin puheenvuorolla, vaikka ne ei ois mennykään läpi siellä. Minusta on ollu hyvin lähellä ihmistä ja hyvin lähellä kenttää sen tekeminen siinä vaiheessa.” (Kok. puoluekokoushaastattelu, mies 66 v.)

“Ehkä se juuri viritti, että kiinnostusta heräsi sisältöön, kun tuli tällainen henkilö, jota sai niin sanotusti pommittaa, sai kysellä, sai vaatia perusteluja. Kyllä mä uskon, että se kävi mielenkiintoisemmaksi se kirja sitä mukaa, kun oli tällainen asiantuntijahenkilö mukana. Harjavallassa Sirpa Pietikäinen oli puhumassa siitä, että kyllä tällaiset keskustelut muovaa sitä käytännön linjaa.” (Kok. puoluekokoushaastattelu, nainen 50 v.)

Ohjelmatyön yhteydessä voidaan rakentaa ja muokata kuvaa poliittisesta toimijasta (vrt. Kanner 1997). Otetaan tästä kaksi erityyppistä esimerkkiä. Ensimmäinen tapaus on esimerkki siitä, kuinka pätevöityjä itse muistelee pätevöitymistä poliittisen uransa vaiheena. Toisessa esimerkissä ohjelmatyön ydinryhmäläiset korostavat ohjelmatyön vetäjän työskentelyä ohjelmaprosessin kuluessa.

Useita ohjelmatoita vetänyt Paavo Väyrynen on muistelmissaan korostanut poikkeuksellisesti aatteellisen keskustelun merkitystä puolueessa ja poliittisen uran osatekijänä verrattuna muihin ohjelmallisessa vastuussa olleisiin (ks. erit. 1974, 1981 ja 1993). *On totuuden aika I* -teoksessa (1993) Väyrynen kuvasi pettymystään vuoden 1972 vaalien jälkeisessä

tilanteessa ja jäämistään vaille ministerisalkua. Katkeruuden hetkellä hän näki ohjelmallisen projektin mahdollisuutenaan: “... saattoi olla sekä puolueen edun että oman etuni mukaista, että jäin hallituksen ulkopuolelle. Nyt minulla oli aikaa ja täysi vapaus paneutua aatteelliseen ja ohjelmatyöhön sekä keskustapuolueen uudistamiseen” (1993, 53). Hän yksilöi pätevyöitymis- ja haastamisprojektiaan kirjoittaessaan osallistumisestaan elämän ja politiikan arvoihin pureutuviin keskusteluihin, pyrkimyksistään selventää keskustan identiteettiä ja hankkia näin puolueelle uusia kannattajia, tutustumisestaan puolueen ulkopuolisiin diskursseihin sekä filosofiseen ja ekologiseen kirjallisuuteen jne.

Väyrynen oli tuonut aatteellis-ohjelmallista haastamisprosessiaan esille useissa yhteyksissä. Muun muassa vuonna 1976 hän *Suomen Kuvalehden* haastattelussa kuvasi tehtäväkseen puolueen uudistamisen ja sanoi etsineensä talleen kohteita, jotka ärsyttivät ajattelemaan uudella tavalla keskeisiä kysymyksiä ja tulleensa tuolloin joskus “lyöneeksi vähän yli” (Numminen *Suomen Kuvalehti* 7/1976, 45). Ohjelmallisen projektin ja poliittisella uralla etenemisen kulminaatiopisteenä Väyrynen siteerasi puhetta, jolla häntä pyydettiin puolueen puheenjohtajaehdokkaaksi vuoden 1980 alussa. Edellisellä vuosikymmenellä alkanut puheenjohtaja Virolaisen aatteellinen haastaminen sai nyt konkreettisen muodon.

“Olemme tulleet vakuuttuneeksi siitä, että tämä on puolueen jäsenkunnan laajan enemmistön mielipide. Keskustaväki tuntee Sinut viime vuosikymmenen alusta lähtien suoritettuna mittavan ohjelmatyön johtohahmona, aattemme lipunkantajana sekä yhä merkittävämpänä keskustapolitiikan käytännön toteuttajana.” (Väyrynen 1993, 255)

Toinen esimerkki poliittisen profiilin rakentamisesta ja keskeisen poliittisen linjauksen esittelystä nähtiin kokoomuksen vuoden 1993 ohjelmatyön kuluessa. Tuolloin ohjelmatoimikuntaan kuuluneet, vahvasti luonnoksen hahmottelemiseen ja kirjoitustyöhön osallistuneet henkilöt olivat artikkeleissaan ja puheissaan käynnissä olleen ohjelmajohdon systemaattisesti ohjelmajohdon puheenjohtajana Sirpa Pietikäi-

seen. *Nykypäivän* ohjelmajohdon käsittelevät artikkelit täydentyivät edelleen kuvilla Pietikäisestä.

“Vaikka Pertti Salolaisen puolueeseen luoma vapauden henki tiettyine aatteellisine suuntaviivoineen ja Sirpa Pietikäisen vaativassa johdossa ollut konkreettinen ohjelmajohdon tuokin aikanaan suurimman kunnian Kokoomuksen poliittisessa historiassa näille johtajillemme, mikä onkin oikein, on uusi ohjelma meidän kaikkien kokoomuslaisten yhteisen työn tulosta. Nämä aatteelliset johtajamme ovat myös vahvoja johtajia, mitä osoittaa tuhansien kokoomuslaisten elävä halu sitoutua ohjelmajohdon sisältöön ja johtajien kyky saada ideoilleen laajaa vastakaikua.” (Räisänen *Nykypäivä* 4.6.1993, 20)

Projektin johtaminen kuvattiin raskaaksi, ohjelmajohdon täydellistä sitoutumista vaativaksi mutta palkitsevaksi. Pietikäisen kunnianhimoisuutta alleviivattiin nimeämällä hänet edeltäjänsä tavoin “kokoomuksen Susloviksi” ja aatteelliseksi tiennäyttäjäksi, omien poliittisten linjausten esittäjäksi (esim. Niiranen *Nykypäivä* 15.6.1990, 8).

Artikkeleissa korostettiin ohjelmajohdon johtamisen vastuullisuutta. Pietikäisen katsottiin ansainneen paikkansa aiemman toimintansa perusteella. “Puolueiden ohjelmajohdon vetävät toimikunnat ovat jokaisessa puolueessa kaikkein arvostetuimpia toimikuntia. ... Ohjelmajohdon johtoon puolueet asettavat ideologiset kärkinimensä.” (Määttä *Nykypäivä* 28.6.1991, 7)

Pietikäisen sanoman ytimeksi muotoutui kentän ja ohjelmajohdon ydinryhmän vuorovaikutuksen välttämättömyys. Prosessin onnistuminen riippuisi täysin siitä, saataisiinko puolueväki mukaan ohjelmakeskusteluihin. Ohjelmajohdon ei tulisi kutsua kokoomuslaisten yhteiseksi periaateohjelmaksi ilman keskusteluja, sillä hyväksymisen hetkellä vieraalta tuntuva ohjelma jäisi merkityksettömäksi (esim. Räisänen *Nykypäivä* 4.6.1993, 20). Keskustelun ei katsottu käynnistyvän itsestään, vaan se edellyttäisi ohjelmajohdon huolellisia valmisteluja (ks. erit. *Nykypäivä* 24.4.1992). Laaja osallistuminen ohjelmajohdon ja luonnoksen avoin valmistelu edustaisivat viimekädessä Pietikäisen joh-

dolla toteutettua uutta järjestö- ja puoluekulttuuria.

“Yhteiset tavoitteet syntyvät vain keskustelusta, mielipiteiden vaihdosta ja yhteisestä aatteesta. Sanelemalla annetut aatteet ovat harvoin yhteisiä. Periaateohjelman uudistaminen on orastava merkki uudenlaisesta avoimesta ja keskusteleavasta puoluekulttuurista.” (Pietikäinen *Nykypäivä* 28.5.1993, 24)

Ohjelman hyväksymisen jälkeen perusteltiin ohjelmatyön tärkeyttä. Ohjelmatyössä oli luotu perustaa tulevalle päätöksenteolle ja päätösten perusteluille. Jäsenistö olisi nyt tietoinen erilaisten kysymysten keskinäisistä suhteista ja osaisi tulkita puoluejohdon päätöksentekoa paremmin. Pietikäisen vetämän ohjelmajohdon tulkitettiin *Nykypäivän* pääkirjoituksessa onnistuneen ja Pietikäisen katsottiin lunastaneen lopullisesti paikkansa ohjelmatyössä esitettyjen linjausten johtajana. Hänen katsottiin ohjelmajohdon johtamisen ansiosta uusineen varapuheenjohtajapaikkansa.

“Periaateohjelmasta käyty keskustelu kertoi, että linja ja aate kiinnostaa lama-Suomessakin. Poliittikan arkeen kaivataan majakoita, jotka ohjaavat päätöksentekoa ja joiden avulla voidaan perustella päätöksiä. Tästä kertoi myös se, että juuri ohjelmatyöstä vastaava Sirpa Pietikäinen oli ainoa varapuheenjohtaja, joka säilytti paikkansa. ... Kokoomusväki kaipaa aitoa aatetta, selvää linjaa ja uudistumista. ... Tämä on suuri haaste kaikille valituille. Nyrkin lyöminen pöytään tehoaa parhaiten, kun oma väki tietää, minkä puolesta sitä lyödään.” (*Nykypäivä* 18.6.1993, 3)

Puoluejohtaja näyttää antavan ohjelmatyötä vetäville varsin vapaat kädet sekä prosessin sisällön että organisoinnin suhteen. Käyviä vastineita näyttävät olevan ohjelmajohtajan kohdalla esimerkiksi arvostuksen saaminen ja tunnettavuuden parantuminen ohjelmatyön ansiosta. Edelleen ohjelmatyössä on mahdollista sekä pätevoittää muita että pätevoityä itse poliittisten tulkintojen suhteen.

Ohjelman tekijät pätevoitymässä

Jotta harjaantuminen ohjelmatyön välityksellä olisi mahdollista, ohjelmakeskustelu on näh-

tävä jollakin lailla erityiseksi puolue toiminnan osaksi. Sitä pidettiin puolueessa ainutlaatuisena foorumina, jossa ”asioita” oli mahdollista käsitellä perusteellisesti ja kokonaisvaltaisesti vastakohtana ”käytännön” politiikalle. Haastatellut erittelivät ohjelmafoorumin erityisyyttä.

”... tää oli ainoa paikka (ohjelmatoimikunta: EA), jossa mietittiin ongelmia ja ratkaisuja ongelmiin. Siis sellaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin, jotka ovat nyt käsissä tai vähän ajan kuluttua. ... Se oli hyvin pientä mitä joku puolueen puheenjohtaja ehtii miettiä tai puoluehallitus ja vielä vähemmän puoluevaltuusto.” (Kok.)

“... mulle se (ohjelmatyö: EA) oli hyvin merkittävä kokemus. Kun siihen joutui vielä tempaantumaan keskeltä hyvinkin arkista politiikkaa hallituksessa ja puoluejohdossa. Se oli ihan niin kuin siirtyis markkinoilta johonkin pyhättöön, että se oli hyvin suurta tyydytystä antavaa saada paneutua perusaasioihin.” (SDP)

Harjaantumisenäkökulmasta keskustelua arvioitaessa huomataan, että keskusteluihin on osallistuttava ainakin joitakin sellaisia henkilöitä, jotka näkevät ohjelmatyön kysymysten problematisoinnin ja eri kysymysten välisten suhteiden hahmottamisen foorumina. Haastateluaineistosta piirtyi esiin *poetikko* tällaisena hahmona. Poetikko oli vastakohta ”en tykkää” -spontanismin periaattein toimiville (Palonen 1988, 189) tai ohjelmakeskustelun keskusteluvaatimukseen lopettaville henkilöille, kuten eräs ohjelmavaikuttaja kiteytti.

Tarkastellaan ensin millaisia taitoja ja millainen tausta muita ”tutoroivalla” poetikolla katsottiin olevan. Poetikko oli noussut keskeiseen asemaan ohjelmatyössä persoonallisen, määrätietoisen ja pitkän ohjelmatoimintansa ansiosta sekä muiden tuella. Haastatellut nimittivät poetikkoa vaihtelevasti profeetaksi, avainhahmoksi, tiedostavaksi etujoukoksi, hii- ja suolapuolella vaikuttajaksi, aktiiviseksi osallistujaksi, ohjelmanikkariksi, ideologisesta kehittelystä vastaavaksi tyypiksi, guruksi, ohjelmalliseksi johtajaksi, ohjelmankirjoittajien ammattilaisryhmäksi, ideologiseksi johtajaksi, sisärenkaaksi. Poetikon asemaan oli kasvettu laajoista ja vapaista, usein nuorisopolitiikan

aikaisista tulkinnoista näkemyksiin, jotka veivät monesti kosketuksiin myös operatiivisen politiikan kanssa.

Poeetikko yritti ongelmien ratkaisemisen sijasta nähdä ja tulkita niitä sekä hahmottaa eri kysymysten kokonaisuutta. Poeetikko oli kiinnostunut eri käsitteverkostoista ja tulkinnoista kuunnellen, omaksuen ja yhdistellen. Hän pyrki aktiivisesti kyseenalaistamaan tulkintoja ulkoisten virikkeiden avulla ja toimi siten väylänä uusien aineksien virtaamiselle puolueeseen. Toisten tulkintojen tunnusteleminen, sisäistäminen ja tarjoaminen ohjelmatyössä laajemmalle yleisölle oli toisaalta tiedostamatonta toimintaa, toisaalta aktiivista halua vaikuttaa puolueessa tehtäviin valintoihin. Suurimman haasteen poeetikolle tarjosivat yleensä puolueessa edustuksellisessa tai muussa organisatorisessa asemassa olevat henkilöt. Näiden *päättäjäsenten* vaikuttamismahdollisuus ohjelmatyössä perustui muodolliseen asemaan ja arvovaltaan operatiivisessa politiikassa. He olivat usein kansanedustajia tai työskentelivät puoluetoimistossa.

Päättjä vaikutti olevan ohjelmaryhmässä väärässä paikassa. Hän osallistui puolueen parlamentaariseen tai organisatoriseen toimintaan ja työsti ohjelmaa näiden foorumien "kielellä". Päättjä työsti ohjelmaa ennakoimiensa "kentän" reaktioiden ehdoilla. Tämä johti yksinkertaistavaan ja sensoroivaan käsittelyyn, jossa laaja-alaisen maailmanhahmottamisen sijasta asiat tuli esittää yksinkertaisesti ja lyhyesti. Ajatustapaan liittyy pragmaattinen ote: ohjelmatekstin tuli valmistua nopeasti ja luonnosvaiheessa mieluummin poistettaisiin keskustelua ja tulkintavaihtoehtoja herättävät kohdat kuin pohdittaisiin vaihtoehtoisia tapoja kuvata ilmiö. Samalla tullaan kuitenkin vaikuttaneeksi osin siihen, mistä kentällä ohjelmaprosessin aikana keskustellaan. Eräs ohjelmavaikuttaja kuvasi ryhmänsä päättäjäsenten toimintaa siten, että "periaatteessa ne on lukutaidottomia. Ei niitä kiinnosta lukea mitään varsinkin, jos se on vähääkään syvällisempää tai käsitteellisempää tai et siinä ei ole heti jotain poliittisia täkyjä, johon tarttua."

Lähestymistapojen ero aiheutti poeetikon ja päättäjän konfliktin ohjelmaryhmässä. Toimijat operoivat eri käsitteellisillä tasoilla. Kes-

kusteluissa päättjä pyrki suoriin johtopäätöksiin, kysymyksien ja ongelmien hahmottamisen, konseptuaalisen lähestymistavan sijasta. Päättäjäsenten arvioitiinkin mm. ajavan muita ryhmäläisiä "kuin käärmettä pyssyyn, johonkin tiettyyn päämäärään". Päättäjälle tehokas ja ytimekäs työskentely sekä yksiselitteisyyteen pyrkivät tulkinnat olivat merkkejä onnistumisesta ohjelmatyössä, kun poeetikko näki kokonaisvaltaiset pohdinnat ja muiden viritämisen keskusteluun ohjelmatyön keskeisimpänä tavoitteena. Ohjelmatyötä tekevien joukossa juuri poeetikko korosti ja koetti saada muita näkemään asioiden tulkinnanvaraisuuden. Ohjelmakeskustelun katsottiinkin käynnistyvän vakiintuneiden käsitysten kyseenalaistamisesta ja ristiriitojen havaitsemisesta. Kyseenalaiseksi asettaminen merkitsi usein sitä, että tuttua asiantilaa tarkasteltiin muuttuneet olosuhteet huomioiden.

"... sellainen prosessuaalinen asia ei varmasti papereista käy ilmi. Mutta aina silloin tällöin tapahtui niin, että kun lähettiin loogisesti kehittämään jotain asiaa, niin päästiin lopputulokseen, joka oli yllättävä, jota ei olisi hyväksytty, jos se olisi suoraan annettu. Mutta kun katsoi sitä, että näinhän tää meneekin, niin sittenhän minä kannatankin tätä." (Kok.)

Keskustalaisen ohjelmavaikuttajan mukaan ohjelmakeskusteluissa "testataan olevien totuuksien pätevyyttä pistämällä ne rankimman päälle kyseenalaisiksi ja usein myös löydetään, että se on järkevää, mutta eri tavalla kun se näyttää päältä päin". Ohjelmatyössä haastaminen ei välttämättä johtanut uusiin ja syrjäytettyihin tulkintoihin, vaan kritiikin tarkoitus oli havahduttaa huomaamaan vaihtoehtoisia tulkintoja.

Parhaimmillaan käytiin läpi vaihtoehtoisia tulkintoja ja paalutettiin hyväksyttävissä olevien tulkintojen rajoja. Keskustelut tutustuttivat ohjelmatekstin merkityspotentiaaleihin ja konteksteihin, joilla valittuja teemoja ja käsitteitä voitiin perustella.

"Se oli monipuolisin poliittinen kurssitus mitä löytyy, kun tekee muutaman vuoden ohjelmia ylitse koko yhteiskunnan ylitse kaikista mahdollisista asioista. Silloin pitää tuntea ne ongelmat ja ymmärtää ne. Jolloin lisäksi tulee tieto tästä niin tulee sellainen

suhtautumistapa, että löytää ongelmia ja pystyy havaitsemaan niitä ja analysoimaan niitä paremmin kuin muuten, koska yleensä ihmiset eivät näe ongelmia.” (Kok.)

Ohjelmakeskustelujen tärkeä ominaisuus onkin, että niissä ”asiantiloja” tutkiskellaan myöhempää luonnosta laajemmin ja niissä käsitellään paljon ohjelmasta pois jääviä aiheita, joita ei ole saatu muotoiltua osallistujia tyydyttävällä tavalla. Poetikko arvioi kokonaisvaltaista hahmottamista muun puoluetoiminnan kanalta.

“Politiikan todellisuus on ihan toista kuin kirjoista käy ilmi. Ja se liittyy tähän, että niissä ratkaisuihin ei ratkaista vain sitä asiaa, vaan niissä ratkaistaan myös kaikki muu sillä tavalla kokonaisvaltaisesti. ... Jos sinulla ei ole sitä kokonaisuutta, jonkinlaista hahmotettuna niin ... susta tulee populistit, tuulen mukaan kääntyvä, tai tulet liian riipuvaiseksi avustajajoukosta, koska se valta ei ole enää kontrolloiduissa käsissä. Sä et pysty puolustamaan päätöksiä.” (Kesk.)

Kari Palonen (1988, 189) on nimennyt ohjelmatyössä pätevyöitymisen *politisoivaksi kokemukseksi*. Siinä pätevoidytään tekstien tulokinnassa, mikä merkitsee pitkälti vaihtoehtoisuuksien havaitsemis- ja arviointikyvyn kehittymistä. Palonen on 1960-1970 -lukujen ohjelmatyökokemuksensa pohjalta todennut, että ”tekstien rustailuun ja niiden kritiikkiin sekaantuminen on joka tapauksessa ’politisoiva’ kokemus: se pakottaa revidoimaan yhteyksiä, etsimään kauaskantoisia sitoumuksia sinänsä harmittomilta näyttävistä formuloinneista jne. samalla kun konfliktit toisten kantojen kanssa – niin ’meidän’ kuin ’muidenkin’ puolella – saadaan paremmin näkyviin” (1988, 189). Äskettäin hän kuitenkin torjui jäsenpuolueiden paluun (vrt. Borg Sami 1997a) mm. siksi, että näki niiden seremoniat ja rituaalit menneisyyteen kuuluvaksi (Palonen 1997).

Haastatteluaineiston perusteella voidaan kuitenkin todeta, että ohjelmatyössä kiinteästi vaikuttaneet henkilöt näkivät ohjelmaprosessin parhaimmillaan oppimisprosessina, jossa keskusteluun ja taustamateriaaleihin opittiin ”asioiden” laaja-alaista hallintaa ja kykyä perustella valintoja myös muissa yhteyksissä. Ohjelmaryhmässä työskentelyn katsottiin myös tuoneen osallistujalleen itsevarmuutta ja

tietoa. Monet näkivät lisäksi ohjelmatyön toimineen hyvänä pitkäjänteisen ja suunnitelmallisuutta vaatineen työn mallina. Tärkeänä pidettiin myös sitä, että ohjelmatyö on yksi verkostoitumisfoorumi puolueessa. Yhtäältä verkostoitumisella tarkoitettiin puolueen vaikuttajien välistä verkostoitumista, toisaalta kyse oli puolueen ulkopuolisiin diskursseihin tutustumisesta. Niihin tutustuttiin joko poetikkojen tai ulkopuolisten eksperttien välityksellä.

Puolueiden toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset ovat johtaneet puolueissa myös siihen, että niissä on alettu käyttää erityisasiantuntijoita (ks. Nousiainen 1992, 68; Pekonen 1997). Puolueohjelmatyössä tämä tarkoitti 1970-luvulla puolueeseen usein sidoksissa olutta virkamiestukea. 1980-luvulla alettiin hakea ennemminkin puolueen ulkopuolisia henkilöitä, joiden avustuksella olisi mahdollista tunnistaa ajankohtaisia tai aktualisoituvia kysymyksiä ja osallistua puolueen ulkopuolisiin diskursseihin. Muutos on merkinnyt siirtymistä kirjoittavista asiantuntijoista ohjelmatyön ydinjoukkoa virittäviin ja provosoiviin keskustelijoihin.

Ohjelmankirjoittajien näkemysten laajentaminen ja ulkopuolisiin diskursseihin tutustuminen näyttäytyi ristiriitaisena. Kukaan ohjelmavaikuttajista ei oma-aloitteisesti kertonut puolueensa käyttämästä erityisasiantuntijudesta. Johdattelun jälkeenkin heistä puhuttiin verhotusti. Lehdissä asiantuntijat tuotiin esiin vain poikkeustapauksissa. Kuitenkin diskurssien tunnustelemista arvostettiin. Eräs puolueensa ohjelmatyön avainhenkilö totesi: ”Se antaa sellaista itsetuntoa sille liikkeelle, ja vielä toisaalta korostaa sitä, että aistii niitä yhteiskunnallisia pohjavirtoja ennen kuin ne sitten konkretisoituu. Kyllä mä näen sen ohjelmallisen työn erittäin tärkeänä just tätä taustaa vasten.” Ohjelmatyön ydinryhmäläiset näkivät itsensä aktiivisina osapuolina tuottamassa merkityksiä ikään kuin itsenäisten valintojen tekijöinä, vaikka kysymys oli paljolti merkityspotentiaaleihin tutustumisesta. Tähän lienee muutamia keskeisiä syitä.

Ensinnäkin puolueen ulkopuoliset asiantuntijat on voitu tulkita merkiksi päätävävallan siirtymisestä puolueen ulkopuolelle tai ohjelmaryhmäläisten puutteellisesta pätevydestä.

Erityisasiantuntijuus on saattanut olla vaikeasti perusteltavissa, jos ohjelmatyössä ajatellaan päätettävän puolueen aatteellisesta perusytimestä, identiteettistä – kuten tavallisesti tehdäänkin. Puolueen ulkopuolisesta asiantuntijuudesta vaiettiin kuitenkin ennen kaikkea siksi, että puolueeseen sitoutumattomat asiantuntijat olivat itse pyytäneet suostuessaan asiantuntijasuhteeseen, ettei heidän mukanaolonsa tule missään esiin.

Asiantuntijoiden rooli ohjelmatyössä on vaihdellut ajan mukaan. Kun 1960-1970 -luvuilla ohjelmassa noudatettiin hallinnon rakennetta ja budjetin jaottelua, etenkin hallituspuolueissa hyödynnettiin virkamieskunnan ohjelmallista asiantuntemusta. Haastateltu pelkisti tilanteen seuraavasti: “Meillä oli virkamiehiä ja puolue käytti heitä asiantuntijoina. He tekivät selvät suunnitelmat ja sillä selvä.” Virkamiehiä käytettiin pohjapapereiden nimetöminä kirjoittajina, kuten toinen kokouksessa ja keskustassa vaikuttanut muisteli.

“Molemmissa puolueissa (Kesk. ja Kok.: EA) oli siis sellaisia ihmisiä, joilta kysyttiin. Ja oli sopimuksia siitä, et niiden nimet ei saa näkyä. Ne oli joko virka-asemaltaan tai tehtäväpiiriltään semmoisia, että sellainen hiljainen sopimus oli, että niiden nimiä ei näy. Niitä käytettiin asiantuntijoina. Erityisen voimakas oli tässä suhteessa kepu, jolla oli siis vuosien kuluessa syntynyt oma virkamieskuntansa. Siis eri tason, ihan korkeimmalta kansliapäällikötasolta yksityisiin virkamiehiin, jotka olivat koko ajan käytössä, organisaation käytössä. Ja niitä käytettiin pohjapapereiden tekijöinä.”

Ohjelmatyöryhmissä oli mukana virkamieskunnan ohella myötämielisiä edustajia teollisuudesta, maataloudesta ja työmarkkinajärjestöistä. Ohjelmatyössä tiiviisti kolme vuosikymmentä työskennellyt vaikuttaja näki nämä asiantuntijasuhteet jonkinlaisen nimityksen jälkeisenä kunniavelan takaisinmaksuna. *Suomen Kuvalehdessä* tuotiin esiin tämä harvemmin huomiota saanut ohjelmatyön ja asiantuntijoiden yhteys näin:

“Monivivahteinen puolue toiminta tarvitsee asiantuntijoita kaikilta elämän aloilta esimerkiksi toimimaan luottamusmiehenä puolueen piirissä ohjelmia laativissa asiantun-

tijatoimikunnissa. On ilmeistä, että asiantuntijoiden saamista puolue työpiiriin helpottaa se, että puolueen tiedetään pystyvän hoitamaan omiaan eteenpäin.” (Mäkelä *Suomen Kuvalehti* 21.11.1969, 32).

1980-luvun alussa asiantuntijasuhteiden luonne alkoi muuttua. Esimerkiksi keskustan asiantuntijaryhmiä alettiin karsia ja ohjelmasiantuntijoiksi kutsua puolueeseen sitoutumattomia henkilöitä. Tavoiteltiin orientoivaa keskustelua ja yhteyttä muualla käytyyn keskusteluun.

“70-luku oli sellaista läpeensä puoluepolitisoitumisen aikaa. Oli todella tiukkaa. Jälkeenpäin ajatellen inhottavaa, tässä mielessä inhottavaa. Mutta se väljeni siten, että me tietoisesti rupesimme kutsumaan ulkopuolisia, ei työryhmän jäseniksi, vaan keskusteluihin. Siis sparrasimme itseämme. Halusimme avartaa näkökulmia.” (Kesk.)

Asiantuntijoiden käyttö tuli samalla aiempaa avoimemmaksi. Myös suhde asiantuntijatoimikuntiin väljeni. Kirjoittavan asiantuntijuuden tilalle alettiin ajaa verkostoajattelua, jossa keskustelun tarkoitus oli orientoida ryhmäläisiä ohjelmatyöhön ja antaa käsitys puolueen “ulkopuolisista” diskursseista. Siirtymä kirjoittavista “sparraaviksi” asiantuntijoiksi oli yhteydessä ohjelma-agendan muutokseen.

“Sanoisin et semmoinen kollektiivinen herääminen. Ja kun kysymys oli kuitenkin puolueen avautumisesta ja uusien ajatuksien hakemisesta, puolueen jatkuvasta nykyaikaisuudesta, niin se oli tällainen kollektiivinen herääminen, että eihän kerta kaikkiaan vanhoilla eväillä pärjätä.” (Kesk.)

Ohjelmatyö alkoi saada merkitystä tietojen keruun välineenä ohjelmaryhmän hakiessa vakiintuneen agendan ulkopuolisia virikkeitä eksperteiltä ja kirjallisesta materiaalista. Esimerkiksi keskustan vuoden 1982 periaateohjelmaa valmistellut ohjelmatyöryhmä päätti hakea itse kartoittamiinsa ohjelman ongelmakohtiin “valaisua erilaisilla foorumeilla tapahtuvilla keskusteluilla eri henkilöiden kanssa” (Periaateohjelmatyöryhmän kokousmuistio 1/80). Asiantuntijat miellettiin jo “ajattelustrukturien testaajiksi” (Periaateohjelmatyöryhmän kokousmuistio 3/80). Työryhmä päätyi siihen, että sen tulee hahmotella

ohjelman rakenne ja keskeiset teesit ennen asiantuntijoiden kuulemista. Ohjelmatyöhön tuli mukaan yleiskeskustelu, jossa haettiin taustoja ja asioiden välisiä yhteyksiä.

“Kyllä meillä oli myös tällaisia seminaareja, vähän laajempia, varsinkin silloin kun lähdettiin ohjelmatyössä liikkeelle nollapistestä, niin oli tällaisia vähän laajempia, useamman kymmenen henkilön seminaareja, missä oli näitä asiantuntijoita ja eri sidosryhmien edustajia. Vapaasti keskusteltiin missä mennään, mikä on tulevaisuuden kuva, mikä on tämänpäivän keskustusta, että se oli hyvin arvokasta orientoivaa keskustelua, seminaariryöötä.” (Kesk.)

Ohjelmatyön muutoslinjat

Ohjelmatoiminta on seurannut puolueissa, niiden toiminnassa ja toimintaympäristöissä yleisestikin tapahtuneita muutoksia. Näkyviin nousee kolme muutoslinjaa, kun ohjelmatoimintaa tarkastellaan vuorovaikutusfoorumien näkökulmasta.

Ensimmäinen muutoslinja näkyy siirtymänä valistuksesta ja kasvatuksesta poliittisen toimijan harjaannuttamiseen ohjelmaproessin avulla. Puoluejäsenistön toivotaan periaateohjelman ulkoa opetteluun sijasta olevan mukana ohjelmatyössä ja tutustuvan uusiin ajattelumalleihin ja näkemyksiin. Lisäksi ohjelmassa tarjottavien tulkintojen toivotaan antavan mahdollisuuksia hallita paremmin “ympäröivää todellisuutta”. Ohjelmatyön ydinryhmäläisten kannalta siirtymä merkitsee liikettä selkeän kirjoitusprosessin ääreltä tässä ajassa liikkuvien keskeisten kysymysten ja puolueen identiteetin hahmottamiseen. Syy tähän on ilmeinen. Poliittisten kysymysten alue on laajentunut ja monimutkaistunut siten, että ohjelmatyö on yhä enemmän alettu ymmärtää valintoja ja vaihtoehtoisuuksia hahmottavaksi ja käsitteleväksi toiminnaksi. Ohjelmalliset keskustelut ovat ristiriitaisessa tilanteessa. Toisaalta keskustelualueen laajentuminen, lisääntyvät tulkinnanmahdollisuudet ja vaihtoehtoisuudet ylläpitävät keskustelua, toisaalta kysymysten monimutkaisuus lamauttaa sitä.

Toinen muutoslinja liittyy erottamattomasti ohjelmapohjan laajentumiseen. Koska ohjelma-työssä aikaan ja muutokseen liittyviä va-

linnaisia kysymyksiä ensin tunnustellaan ja aistitaan ja vasta sitten liitetään puolueen ideologiseen kehykseen, ei ohjelmatekstiä voi enää ajatella valmiita asiatietoja sisältävänä totuutena tai sen kirjoittajiakaan entisten ohjelmajohtajien kaltaisina auktoriteetteina. Ohjelma-kirjoittajat esittävätkin tulkintansa, jolle ohjelmaprozessilla lähdetään hakemaan tukea. Ohjelmankirjoittajat pätevoittävät toisiaan kilpailuttamalla näkökulmia ja tulkintoja.

Jos aiemmin ohjelmatekstit henkilöityivät – puhuttiin Rantalan käsialasta, Oittisen tai Vennamon ohjelmasta – niin nyt ennemminkin koko ohjelmallinen projekti henkilöityy. “Kirjoittavasta” aatteellisesta johtajasta on siirrytty organisoivaan “projektijohtajaan”, joka ei ole välttämättä kirjallinen tyyppi. Hänen tehtävänsä on aluksi etsiä sopivat ideoivat kirjoittajat, prosessin virittävät asiantuntijat ja koota ryhmä, jossa osa osallistujista voi olla yhä pätevoitettäviä henkilöitä.

Kolmanneksi on nähtävissä, että ohjelmatyö on liikkunut tekstin tuottamisesta moniulotteiseksi ohjelmalliseksi projektiksi, vuorovaikutuksen foorumiksi. Ohjelmatyötä vetävät pyrkivät kosketuksiin puolueen ulkopuolisten diskurssien kanssa. He tarjoavat sitten aikaan ja muutokseen liittyviä tulkintoja ideologisessa kehyksessä puolueväelle. Kenttäkäsittelyn palautteet kertovat kentällä vallitsevista näkemyksistä. Palautteet kertovat myös siitä, kuinka vakuuttaviksi esitettävät tulkinnat kenttäväen parissa arvioidaan. Ohjelmatyössä ollaan tekemisissä oman aktiivisen poliittisen ajattelun kohentamisen ja ylläpidon kanssa. Ohjelmaprojekti on edelleen yhteydessä puolueen olemassaolon elinehtoon: toisenlaisen politiikan tuottamiseen. Seppo Kääriäinen on käyttänyt kuvaavasti *henkisen etevämyyden* käsitettä pohtiessaan ohjelmatyön merkitystä.

“Kun tässä vielä lyhyesti kiteyttää ohjelmatyön tällaisen pohtivan työn merkitystä, niin se on kuitenkin sillä tavalla, että henkinen etevämyys politiikassakin ratkaisee kuka on kuka, kuka menestyy, kuka menee man maille – henkinen etevämyys, yliote siinä. Siltä kannalta jatkuva ideologinen poliittinen pohdiskelu, joka saa johtaa myös paperien tekoon, se on aivan perusasioita.” (Kääriäinen 10.4.1996)

KIRJALLISUUS

- Aarnio, Eeva (1997): Poliittiset kielet yhteisöllisyyden vahvistajana? Teoksessa Matti Mälkiä & Jari Stenvall (toim.): *Kielen vallassa. Näkökulmia politiikan, uskonnon ja julkishallinnon kieleen*. Tampere University Press, Tampere, s. 105-117.
- Borg, Olavi (1995): Ohjelmatutkimuksen ja ohjelma-irjoituksen perinteestä ja muutoksesta. Teoksessa Eeva Aarnio & Jukka Kanerva (toim.): *Puoluetutkimuksen nykyään nat*. Jyväskylän yliopisto. Valtio-opin laitos. Julkaisuja Publications 69, s. 4-23.
- Borg, Sami (1997b): Kiinnostus puoluejäsenyyteen ja jäsenaktiivisuus puolueissa. Teoksessa Sami Borg (toim.): *Puolueet 1990-luvulla. Näkökulmia suomalaiseseen puoluetöimintaan*. Turun yliopisto. Valtio-oppi. Valtio-opillisia tutkimuksia n:o 53, s. 34-65.
- Farr, James (1989): Understanding conceptual change politically. Teoksessa Terence Ball, James Farr & Russel L. Hanson (toim.): *Political Innovation and Conceptual Change*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 24-49.
- Kanerva, Jukka (1997): *Character, Intimacy, and Issues in a Presidential Campaign. A Rhetorical Analysis of the PresiTentti Interview Series, Finland*. University of Jyväskylä. Jyväskylä studies in communication 9.
- Nousiainen, Jaakko (1992): *Suomen poliittinen järjestelmä*. WSOY, Juva.
- Paloheimo, Heikki & Wiberg, Matti (1997): *Politiikan perusteet*. WSOY, Porvoo.
- Palonen, Kari (1988): *Sanansaivartelu*. Jyväskylän yliopiston ylioppilaskunta. Julkaisusarja 25.
- Palonen, Kari (1997): Eduskunnan politisointi. *Politiikka* 39:3, s. 271-277.
- Pekonen, Kyösti (1991): *Symbolinen modernissa politiikassa*. Jyväskylän yliopisto. Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, julkaisu 25.
- Pekonen, Kyösti (1995): Puolueohjelman idea. Teoksessa Eeva Aarnio & Jukka Kanerva (toim.): *Puoluetutkimuksen nykysuunnat*. Jyväskylän yliopisto. Valtio-opin laitos. Julkaisuja Publications 69, s. 24-35.
- Pekonen, Kyösti (1997): Kansa ja puolueet nyt: puolueiden toimintaympäristön muutos. Teoksessa Sami Borg (toim.): *Puolueet 1990-luvulla. Näkökulmia suomalaiseseen puoluetöimintaan*. Turun yliopisto. Valtio-oppi. Valtio-opillisia tutkimuksia n:o 53, s. 7 - 34.
- Pocock, J.G.A (1987): The concept of a language and the métier d'historien: some consideration on practice. Teoksessa Anthony Pagden (toim.): *Languages of political theory in early-modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 19-38.
- Rantala, Onni (1981): *Suomen puolueiden muuttuminen 1945-1980*. Turun yliopisto. Poliitiikan tutkimuksen ja sosiologian laitos. Valtio-opillisia tutkimuksia n:o 40.
- Väyrynen, Paavo (1974): *On muutoksen aika*. WSOY, Porvoo.
- Väyrynen, Paavo (1981): *Kansallisia kysymyksiä*. WSOY, Porvoo, Helsinki, Juva.
- Väyrynen, Paavo (1993): *On totuuden aika* 1. WSOY, Juva.
- Wiberg, Matti (1997): Suomalainen valtioapuvetoinen puoluetukijärjestelmä. Teoksessa Sami Borg (toim.): *Puolueet 1990-luvulla. Näkökulmia suomalaiseseen puoluetöimintaan*. Turun yliopisto. Valtio-oppi. Valtio-opillisia tutkimuksia n:o 53, s. 103-127.

PAINAMATTOMAT LÄHTEET

- A-Studio, TV1, 17.11.1997.
Kansallisen Kokoomuksen puoluekokouksessa Vaasassa 9.-11.6.1995 tehdyt haastattelut.
Keskustan vuoden 1996 jäsenkysymykset.
Keskustapuolueen periaateohjelmatyöryhmän pöytäkirjat 1/1980, 3/1980.
Kääriäinen Seppo, puhe Keskusta Akatemiassa 10.4.1996.
Suomen Keskustan puoluekokouksessa Kouvolassa 14.-16.6.1996 tehty puolueohjelmatyötä koskeva kysely.

LEHTIARTIKKELIT

- Aho, Esko (1997): Kanan Emu-kantaa kannattaisi kuulla. *Helsingin Sanomat* 15.11.1997, A2.
- Borg, Sami (1997a): Demokratia tarvitsee jäsenpuolueita. *Helsingin Sanomat* 30.6.1997, A2.
- Kemppainen, Olli (1982): Kääriäisen kokouskutsu: Tulevaisuuden suuntapaalat isketään Rovaniemellä. *Suomenmaa* 21.5.1982, s. 10.
- Kokoomusväki vaati jämäkkyyttä, aatetta ja uudistumista. *Nykypäivä* 18.6.1993, s. 3.
- Kääriäinen, Seppo (1981): Keskustapuolue - suomalainen kansanliike. *Suomenmaa* 16.6.1981, 5.
- Kääriäinen, Seppo (1982): Periaateohjelma. *Suomenmaa* 6.3.1982, s. 5.
- Kääriäinen, Seppo (1982): Rohkaiseva kansan kokous. *Suomenmaa* 25.6.1982, s. 5.
- Pietikäinen, Sirpa (1990): Kansallisuudesta kansainväliseksi. Näkökulma on muutettava. *Nykypäivä* 15.6.1990, tasavalta-liite, 9.
- Pietikäinen, Sirpa (1993): Kokoomuksesta kansalaispuolue puoluekulttuuria uudistamalla. *Nykypäivä* 28.5.1993, 24.
- Rantala, Onni (1955): Poliittisesta mielipidemuodostuksesta. V. Toimenpiteet puoluevaihdon estämiseksi. *Nykypäivä* elokuu n:o 7, s. 4-5.
- Räisänen, Heikki (1993): Kokoomuksen vahvat aatejohtajat. *Nykypäivä* 4.6.1993, s. 20.
- Mutanen, Jouni (1982): Maailmanparantamisen vieraantumisesta. *Politiikan Puntari* 3/1982, s. 20.
- Mäkelä, Juhani (1969): Taito, kyky ja koeteltu jäsenkirja. *Suomen Kuvalehti* 21.11.1969, 30-32.
- Määttä, Tapio (1991): Ohjelmatyötä johtavat puolueiden kärkinimet. *Nykypäivä* 28.6.1991, s. 7.
- Niiranen, Matti (1990): Tuleeko Sirpasta "Suslov"? *Nykypäivä* 15.6.1990, Tasavalta-liite, s. 8-9.
- Numminen, Juha (1976): Paavo Väyrysen etsikkoaika. *Suomen Kuvalehti* 7/1976, s. 40-45.
- Nykypäivä* (1992), Aateprofiili-liite 24.4.1992.
- Suksi, Ismo (1991): Paremmat tulevaisuuden haavei-

lua - periaateohjelman uudistustyö etenee. *Nyky päivä*
17.5.1991, s. 17.